

Divan Şiiri'nde Hâl Dili

Gencay Zavotcu *

Divan Şiiri'nde Hâl Dili

Anlaşma ve iletişim tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Yaratıldığı tarihten itibaren insanoğlu çevresiyle iletişim kurmanın yollarını aramış, bu arayış farklı anlaşma biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu anlaşma biçimlerinden biri de beden dilidir. Beden dilinin daha kapsamlı biçimi sayılabilecek hâl dili ise, kabaca kişi, madde, nesne ve doğanın dışarıya verdiği görünüm ile bu görünümün zihinde uyandırdığı yorum ve izlenim olarak tanımlanabilir. Bazen kişi, madde, çevre ve doğanın dış görünümü ile tavrı izleyenlere ve dışarıya çok şey söyleyebilir. Kişinin yüz rengi, bakışı, giyim-kuşamı durumunu açığa vuran birer ipucu olarak değerlendirilir. Bu ipuçlarından hareketle kişinin durumu hakkında bir yorum yapılabilir. Divan şiiri kişi, çevre ve doğanın dış görünümü ve davranış biçiminden anlam çıkarmada bol imkan sunar.

Anahtar Kelimeler: Beden dili, tavır, görünüş, (izlenim) intiba

It could be possible that the history of human-being is as old as the history of communication and agreement. Since the creation of humanity, mankind has searched the ways of communicating with others, and this research has emerged different agreement methods. Among these, it is body language. Another type that could be seen as a branch of body language, put bluntly, can be defined as a sight and impression that come into mind of which person, object and nature impresses out. Sometimes, the appearance and the manner of persons, object, environment and nature might tell a lot to the outer world. A person's custom, sight, gesture, the colour of his/her face, etc. are thought to be the clues of his/her situation. From these clues, one can find out anything about a person's situation. Divan Poetry presents a wide chance of gathering an understanding of appearance and manners of such persons, environment and nature.

Key Words: Body language, manner, appearance, impression

* Yard. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

Anlaşma ve iletişim tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Yaratıldığı tarihten günümüze varlığını sürdürme ve iyiye ulaşma çabasında olan insanoğlu, bu çabanın bir parçası olarak çevresiyle iletişim kurmanın yollarını arar. Başlangıçta, yalnız fiziksel ihtiyaçlarını karşılama düşüncesinden kaynaklanan bu arayış sonraki dönemlerde farklı alanlara yayılır, bunun sonucu olarak ta farklı anlaşma biçimleri ortaya çıkar. Bu anlaşma biçimlerinden ilkinin beden dili olduğu varsayılır. Bu varsayım, “*İnsanlar konuşarak anlaşmayı geliştirmeden önce, beden dilleriyle anlaşırlardı. Beden dili insanların ilk anlaşma aracı ve ilk dili olmuştur. Bedenlerinin dili aracılığıyla insanlar duygularını, düşüncelerini, isteklerini, ihtiyaçlarını ve ruhsal zenginliklerini başka insanlarla paylaşmışlardır.*”¹ cümlelerinde açıkça vurgulanır. Konuşmanın ise sonraki zamanlarda gelişmiş bir anlaşma biçimi olduğu söylenebilir.

“*Şimdiki zaman...; oluş, bulunuş, sûret, keyfiyet, durum*”², “*değişme, dönüşme, durum ve tavır*”³ anlamlarında, Arapça *havl* kökünden gelen *hâl* kelimesinin, mutasavvıf ve bilim adamları tarafından geçmişte hem geçicilik, hem de süreklilik içeren anlamlar içerdiği ileri sürülür. Kelimenin *değişme ve dönüşme* anlamındaki *havl* köküyle ilgi kuranlar onun süreklilik içermeyen, geçici bir durum olduğunu söylerken, *yerleşme ve konaklama* anlamlarındaki *hulûl* kelimesiyle ilişkilendirenler onun süreklilik içeren ve geçici olmayan bir durum olduğunu söylerler. (...) Ancak genellikle *hâlin* devamlılığı olmayan gelip geçici bir duygu olduğu kabul edilir.⁴

Beden ya da vücut dili ile anlaşmada kişinin duyguları, sevinç ve üzüntüsü, düşünceleri, olay ve durumlardan etkilenişi ve tavırları yüz hatlarına yansır. Bazen tavrı ve yüz hatları konuşmasına gerek kalmaksızın karşı tarafa çok şey söyleyebilir. Bu davranış biçimi, sözlü anlaşma biçimi olan konuşmadan daha etkili olabilir, anlamlı bir bakış ile hafifçe baş sallayış kişinin bütün iç dünyası ve düşüncesini özetleyebilir. Doğunun islâmî toplumlarında “*Hâller konusunda tasavvufta yapılan incelemeler sonucunda ulaşılan bilgilere “ilm-i hâl” veya “ilm-i ahvâl” denir. Bir çeşit tasavvuf psikolojisi demek olan ilm-i hâl öneminden dolayı tasavvuf ilmiyle aynı anlamda kullanılır. Nitekim sûfîler tasavvufta “ilm-i hâl” veya “ilm-i ahvâl”, şer’i ilimlere de “ilm-i kâl” demişlerdir. Bu adlandırmanın sebebi tasavvufun ancak yaşanarak anlaşılabilmesi, sözle veya yazıyla anlatma veya anlaşılma imkânı bulunmamasıdır. Bu husûs biri “lisân-ı*

¹ Zuhâl Baltaş- Acar Baltaş; *Bedenin Dili*, Remzi Ktb., 35. bs., İstanbul 2004, s.11.

² Ferit Devellioğlu; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Ktb., 20. bs., Ankara 2003, s. 315.

³ TDV İA; TDV Yay., C. 15, İstanbul 1997, s. 216.

⁴ TDV İA; C. 15, s. 216.

hâl”, diğeri “*lisân-ı kâl*” olmak üzere iki ayrı dinî ifâde biçiminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tasavvufî his ve heyecanların, mânevî hayatın ve rûhî sıraların sözle anlatılmasını mümkün ve câiz görmeyen sûfiler bunları birbirine hal diliyle anlatırlar; başka bir ifadeyle ulvî duyguların anlaşılabilmesi için yaşamının şart olduğunu belirtirler.⁵ İslâm ülkelerinde temel dinî kuralları öğretmek amacıyla yazılan eserlere de *ilm-i hâl* adı verilir.

Batıda ise sözcüklerin diliyle sözsüz dil de denilen beden dili arasındaki farkı gözlemleyen ve bu gözlemin sonucunda sözlerin içinde bulunduğu çıkmaza çözüm bulmaya çalışan bilim dalına *Sinergoloji* adı verilir. İnsan güdülerinin görsel belirtileri olan bedenin bilinçsiz hareketlerini saptayan sinergoloji bu hareketlerin topoğrafyasını çıkarıp bir sonuca ulaşmaya çalışır. Sinergolojinin amacı: *hareketlerinin, kişinin iç dünyasını ne derece yansıttığının yanı sıra istek ve gereksinimlerini karşısındakine daha açık bir biçimde anlatabilmesine yardımcı olmak* diye tanımlanır.⁶ “Eğer beden dilimize önyargısız ve cesaretle yaklaşarsak bir çok görüşme ve karşılaşmanın sonucunu başarılı kılmamız mümkün olur. Duyguların ve düşüncelerin kelimelere dökülemediği durumlarda bunu çok açık hissederiz. Böyle anlarda bir bakış, başın bir dönüşü, kavrayan bir jest, savunucu bir mimik binlerce kelimedenden fazla anlam taşır.”⁷

Divan şiirinde varlıkların yüz hatları ve hareketleri, varlıklar ile mekanın iç dünyasını yansıtan dış görünümü *hâl dili* olarak adlandırılır. Bu adlandırmada (bilinçli-bilinçsiz) anlamlı yüz ve beden hareketleri çok etkili (divan şairinin söylemiyle *ma'nîdâr*) olur. Beden dilinin daha kapsamlı şekli sayılabilecek hâl dilinde varlık, madde ve tabiatın dışarıya verdiği görünüm, bu görünümün zihinde uyandırdığı yorum ve izlenim çok önemlidir. Bu izlenim ve yorumda kişinin yüz rengi ve hatları, duruşu, göz ifadesi: canlı, ölü ya da süzgülün bakış, giyim-kuşamı içinde bulunduğu durumu (hâlini) açığa vuran birer ipucu olarak değerlendirilir. Bu ipuçlarından hareketle kişinin duygu ve düşüncesi, sevinci ve kederi, huzuru ve huzursuzluğu, dinçliği ve yorgunluğu, zenginlik ve yoksulluğu, bir olay ve durumla ilgili eğilimi hakkında yorum yapıp bir yargıya varılabilir.

“İnsanoğlu düşüncelerini çok bariz bazı bilinçsiz hareketlerle vücudunda *“haritalandırır”*. Son derece bariz olmalarının nedeni de bilinçsiz olmalarıdır zaten. Bu insani harita, koşullar tarafından tesadüfen yaratılmış değildir. İnsan doğduğu andan itibaren yüzünün ve bedeninin her bölümünün ayrı bir işlevi

⁵ TDV İA; C. 15, s. 217.

⁶ Geniş bilgi için bkz.: Philippe Turchet; *La Sinergoloji*; Çev.: Yeşim Onan Akyüz-Simla Ongan Kocaoğlu (*Bedenin Ince Dili*), Sistem Yay., İstanbul 2005.

⁷ Zuhâl Baltaş- Acar Baltaş; a.g.e., s. 12.

olduğunu öğrenmiştir. Etkileşimin, bedeni ve yüzünde duyarlı kıldığı bölgelere dokunarak düşüncelerini ifade etmeği öğrenmiştir.”⁸ (Yukarıdaki bilinçsiz sözcüğünden kasıt hareketin tasarlanarak değil, o anki duruma bedenine verdiği bir tepki olmalıdır. y.n.) Duygu ve düşüncelerin yüz ve bedendeki yansımaları renkli ve dalgalı bir haritaya benzetirsek divan şairi iyi bir kartoğraftır diyebiliriz. Ama, genellikle derin anlam ve çağrışımlarla yüklü divan şiirinde şair kartoğraftan çok usta bir ressamı, beyitse boya, fırça ve kalem işlevindeki sözcük, mecâz ve benzetmelerle (teşbîh) çizilmiş canlı bir tabloyu çağırıştırır. Bu tablonun çiziminde mecaz ve benzetmelerin yanında renk anlamı veren sözcüklerin önemi büyüktür ve bu renkler çoğu zaman amaca ulaşmada şairin yardımcıları arasındadır. O isterse, okuyucunun gözleri önünde,

Gül âteş, gül-bün âteş, gül-zâr âteş, cuy-bâr âteş
Semender-tynetân-ı ‘aşka besdir lâle-zâr âteş (Şeyh Gâlib Dîvânı, G 139/1)⁹

beytinde olduğu gibi kızıl bir yangın,

Sararmış çehremi sanman ki reng-i za‘ferândur bu
Mahabbet ‘âleminde dostum fasl-ı hazândur bu (Hayâlî Divanı, G 461/1)¹⁰

beytindeki gibi sarı bir sonbahar, ya da başka bir beyitte yeşil bir tabiat tablosu canlandırabilir. Bunu bilinçli yapar. Bu tasvirle hem okuyucunun gözü önünde renkli ve canlı bir tablo canlandırır, hem de beyti anlam ve çağrışım yönünden derinleştirir, sanat yeteneği ve anlatım gücünü sergiler.

Dîvân şiirinde varlık, madde ve tabiatın hâlini yansıtan şiir parçaları iki ana başlıkta toplanabilir:

- 1) *Hâl dili (zebân- hâl, lisân-ı hâl)* ifadesinin zikredildiği,
- 2) Anlamın hâli yansıttığı şiir parçaları.

Birinci başlık altında toplanan şiir parçalarında *lisân-ı hâl* ya da *zebân-ı hâl* tamlamaları zikredilerek dış görünümün hâli yansıttığı belirtilir. Bazı şiir parçalarında bu hâlin içeriği hakkında kısaca bilgi de verilir.

XV. yüzyılın ünlü şairi, Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bâyezîd devrinin şairler sultanı Ahmed Paşa'nın Divanı'nda

Ahmed'ün küynüklerin söyler zebân-ı hâl ile
Bir ayağ üzre turup şem‘-i şebistân her gice (Ahmed Paşa Div., G 243/5)¹¹

⁸ Philippe Turchet; *a g e.*, s.75.

⁹ *Şeyh Gâlib Divanı*; Haz.:Dr. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ank. 1994.

¹⁰ *Hayâlî Divanı*; Haz.: Prof. Dr. A. Nihad Tarlan, Akçağ Yay., Ank. 1992.

¹¹ *Ahmed Paşa, Divanı*; Haz.: Akçağ Yay., Ank. 1990.

(Yatak odasının mumu her gece bir ayağı üzerine durup hal dili ile Ahmed'in ateşini (ya da acısını, kederini) dile getirir) beytinde *zebân-ı hâl* tamlamasıyla;

Bu yüzyılın ilk büyük şairi Şeyhî'nin, Divanı'ndaki

Ey berîd-i hamâ hamâkellâh

Hâl diliyle söyle keyfe'l-hâl (Şeyhî Divanı, G 105/7)¹²

(*Ey Hamâ postacısı, Allah korusun, hâlinin nice olduğunu hâl diliyle söyle!*) beytinde *hâl dili* adıyla; XVI. yüzyıl mesnevi şairlerinden Fazlî'nin *Gül ü Bülbül* mesnevisinde ise bülbülün dağda benefşeyle konuşmasında geçen

Gördi kim yok benefşe nutka mecâl

İtdi ol dem lisân-ı hâl ile kâl (Fazlî, *Gül ü Bülbül* 1625)¹³

beytinde *lisân-ı hâl* tamlamasıyla anılır. Beytin ilk mısra'ında benefşenin durumunu *lisân-ı hâl* ile anlatmasının nedeni konuşma gücü bulamaması olarak açıklanır. XVIII. yüzyılın ve dîvân şiirinin son büyük temsilcisi Şeyh Gâlib'in

Lisân-i hâldir minkâr-ı murğ-ı şem'e pervâne

Sühân-sâz-ı hamûşî hem-zebân ister mi ister yâ (Şeyh Gâlib Div., G 3/2)

(*Pervâne mum kuşunun gagasına hâl dilidir. Sessizliğin söz yapıcısı (yaratıcısı) aynı dilden konuşan ister mi, elbette ister*) beytinde de *hâl dili* ifadesi zikredilir.

XVI. yüzyılda şairlerin pîri Zâtî'nin

Ruhları her subh-dem dîrler zebân-ı hâl ile

'Âşık-ı sâdıklarun biz dîniyüz îmâniyuz (Zâtî)¹⁴

(Yanakları her sabah vakti hâl dili ile *sâdik âşıkların biz dini, îmâniyuz* derler) beytinde *zebân-ı hâl* tamlamasıyla anılır ve sevgilinin yanaklarının sâdik âşıklara verdiği iletiyi aktarıcı bir görev üstlenir.

Hayâlî Bey'in

Her şükûfe dehen ü berg zebândur gûyâ

Zikr ider Hâlikini hâl diliyle eşcâr (Hayâlî Divanı, G 29/2)

(1- Hâl diliyle Yaratanını (Allah'ı) anan ağaçlardaki her çiçek ağız ve yaprak da söyleyen dildir; 2- Hâl diliyle Yaratanını anan ağaçlardaki her çiçek ağız ve yaprak da sanki dildir.) ve

¹² *Şeyhî Divanı*; Haz.: Doç. Dr. M. İsen, Doç. Dr. C. Kurnaz, Akçağ Yay., Ank. 1992.

¹³ Gencay Zavotçu; Türk Edebiyatı'nda Gül ve Bülbül Mesnevileri (Mukayeseli Çalışma) C.I-II, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yön.: Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1997; Nezahat Öztekin; *Fazlî, Gül ü Bülbül*, Akademi Ktb., İzmir 2002, s. 353-355.

¹⁴ Zâtî Divanı III. Cild Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Haz.: Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, İÜ Ed.Fak. Yay., İstanbul 1970.

Şem‘-i meclis germ olup söyler zebân-ı hâl ile

Âşinâ hem-reng olur baña kaçır bîgâneler (Hayâlî Divanı, G 73/4)

(meclisin mumu ısınır hâl dili ile “*durumu benimle aynı olanlar bana arkadaş olur, yabancılar da (benden) kaçarlar.*” der) beyitlerinden ilkinde *hâl dili* adı, ikincide ise *zebân-ı hâl* tamlaması zikredilir.

Hâl dili, *lisân-ı hâl* ve *zebân-ı hâl* ifâdeleri ile söz konusu edilmesinin yanında *hâl* dilinin bu ifâdeler zikredilmeden şiirde işlendiğine de tanık oluruz. Bu şiir parçaları önceki şiir parçalarına oranla daha çoktur ve hemen her şairin divanında mevcuttur. Bunlar genellikle yüz ve yanak rengi, biçimi; göz rengi ve biçimi, bakış ifadesi, saçın rengi ve görünümü, giyim-kuşam ve davranış biçimi v.b. durumlardan anlam çıkarma ve yorum yapmaya açık şiir parçalarıdır. Hatta, benzetme içerikli şiir parçalarının bir kısmının da *hâl dili* kapsamına alınabileceğini söylersek ikinci kısım şiir parçaları daha büyük bir sayıya ulaşır.

İkinci kısım şiir parçalarını da kendi içerisinde alt başlıklara ayırabiliriz. Bu durumda ilk sırayı aşkla, özellikle de aşkın iki ucundaki aşık ve sevgili ile ilgili olanlara vermenin uygun olacağı görüşündeyiz. Divan şiirinde âşıklığın göstergesi *sarı yüz, kanlı gözyaşı, iki büklüm olmuş boy (dâl olmuş kadd) yaka yırtığı (çâk-ı girîbân), perîşân ve pejmürde hâl (hâl-i perîşân), yaralı bağır, kavrulup kebâb olmuş ciğer ve bu ciğerlerden yükselen kıvılcımlı âhtır*. Bu özellikleriyle âşığın hâli görünüm ve davranışlarına yansır.

XIV. yüzyılın mutasavvıf şairi Âşık Paşa, on bölüm (bâb) hâlinde tertib ettiği ünlü eseri *Garîb-nâme*'de İkinci Bâb'ın Onuncu Dâsitân'ını aşk, aşkın hâlleri ve izlerine ayırır. “*Onıncı Dâsitân İkinci Bâbdan Beyân İder Kim ‘Işık Her Vücûdda Sârif ve Cârîdür ve Her Kavulda vü Fi’ilde ‘Işkıdan Eser Vardur Şöyle Kim Hiç Vech-ile Mevcûdât ‘Işkıdan Hâlî Kalmaz’*”¹⁵ başlıklı *Dâsitân*'ın

‘Işık ile sevgü ebed bünyâd ola

Ger şûrat gam-nâk ola ger şâd ola

Bu şûrat ne hâlde kim olur-ısa

*‘Işık ırılmaz ger şûrat ölü-ise*¹⁶

beyitlerinde şair, aşkın kişiyi bazen mutlu bazen de kederli yaptığını söyler. *Kişinin bedeni ne hâlde olursa olsun, beden ölse bile (rûh) aşk hâlinde uzak-*

¹⁵ Âşık Paşa; *Garîb-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma)*, Haz.: Prof Dr. Kemal Yavuz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay., I/1, İstanbul 2000, s. 229

¹⁶ Âşık Paşa; *a g e , s 229*

laşmaz der. Sözlerinin devamında ise *bu iki hâlden (sevinç ve üzüntü) ayrı olan vücût dirlik bulmaz ve kişi neyi severse gece-gündüz onunla uğraşır* der.

*Yâ zikirdür yâ fikirdür kişide
Yâ diye yâ dek dura ayruḡ n'ide*¹⁷

beytinde aşkın iki hâlinin de *fikir* ve *zikir* olduğunu söyler ve âşık için gece ile gündüz arasında fark olmadığını sözlerine ekler.

“*‘Aşk kâl ile olmaz, aña hâl gerek. ‘Aşk rivâyetle olmaz, aña âyet gerek.*” (*‘Aşk Üzerine-işâret-i evşâf-ı ‘aşk*)¹⁸ diyen XV. yüzyıl yazarı Sinan Paşa aşkın söz ile değil hâl ile kendini gösterdiğini, kişide gözlenen bu hâllerin âşıklık belirtileri (âyet) olduğunu söyler. Ona göre âşık ikiyüzlü olmaz, özü sözü bir ve güvenilirdir; ateşler içinde yanar, sıcak yüzlü, yakıcı ve dikbaşlıdır: “*Âşık âdem dâ'imâ yek-sû olur, yek-dil ü yek-kible vü yek-rû olur. Âşık farz it ki bir ateşdür o, germ-rû sûzende ve ser-keşdür o*” (*‘Aşk Üzerine, vaşf-ı ‘âşık*)¹⁹.

Âşık genellikle sevgiliden ayrı ve hasrettedir. Ayrılık ona ızdırap verir, hasretle ağlatıp inletir, kanlı göz yaşı döktürür; acı, hüznün, ayrılık ve ızdırap belini bükür. Bu özelliklerle âşık o derece bütünleşmiştir ki şiirde âşık adının geçtiği yerde bunlardan bir ya da birkaçının anılması gelenek haline gelmiştir. Bunun bilincinde olan XVII. yüzyıl şairi Mezâkî bir beytinde gönlünün âşıklık konusunda deneyimli olduğunu ve âşıkın halini ezbere bildiğini söyler:

*Cânâ su'âl iderseñ eger hâl-i ‘âşıkı
Bir bir hemân cevâbını ezber virür saña* (Gazel 12/4)²⁰

Âşıklık belirtisi olan inleme, XIII. yüzyılın büyük mutasavvıfı Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin ilk *18 beytine konu olur ve garip neyin feryadını dile getirir. İnsan-ı kamilin simgesi olan ney, bu beyitlerde anavatani sazlıktan kesilişini ve bağrının dağlanıp delinişini yanık bir sesle hikâye eder. İlk 18. beytin aşağıya alınan 6 beytinden sonuncusu ise gören göz ve duyan kulağın bu iniltideki sırra erebileceğini vurgular:

Bişnev in ney çün hikâyet mî-koned (Ayrılıkların öyküsünü anlatan
Ez cüdâyî-hâ şikâyet mî-koned bu neyin şikâyetini dinle).
Kez neyistân tâ merâ bürîde end (Beni kamışlıktan kestiklerinden beri
Ez nefîrem merd ü zen nâlîde end feryâdımdan kadın ve erkek(ler) inlemektedir.)

¹⁷ Âşık Paşa; *a g e*, s. 231.

¹⁸ Sinan Paşa; *Tazarru '-nâme*, IÜ TY 1818, yk. 92a-b.

¹⁹ Sinan Paşa; *a. g. e.*

²⁰ Yrd Doç. Dr. Ahmet Mermer; *Mezâkî-Hayatı, Edebî Kışılğı ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.

<i>Sîne hâhem şerha şerha ez firâk</i>	(Özleme derdinin yorumunu söyleyebilmem için
<i>Tâ begüyem şerh-i derd-i iştiyâk</i>	ayrılıktan parça parça (olmuş) bağır isterim.)
<i>Her kesî kû dûr mând ez asl-ı hîş</i>	(Özünden uzak kalmış kişi, tekrar özüne
<i>Bâz cûyed rûzgâr-ı vasl-ı hîş</i>	kavuşma zamanını araştırır (arar).)
<i>Men beher cem ‘iyyetî nâlân şodem</i>	(Ben her toplulukta inleyip durdum. Mutlu
<i>Cüft-i bed-hâlân ü hoş-hâlân şodem</i>	olanlara da, üzgün olanlara da eş oldum.)
<i>Her kesî ez-zann-ı hod şod yâr-ı men</i>	(Her kes kendi fikrince benim yârim oldu,
<i>Vez derûn-ı men ne-cüst esrâr-ı men</i>	içimdeki sırları (ise) araştırmadı.)
<i>Surr-ı men ez-nâle-i men dûr nîst</i>	(Benim sırrım inlememden uzak (ayrı) değildir.
<i>Lîk çeşm ü gûş-râ ân nûr nîst</i>	Ama, (her) göz ve kulağın o nûru yoktur.)

Mevlânâ’dan sonra, XIV. yüzyıl Anadolu şairlerinden Ahmedî neyin inlemesini şiirde yeterince işleyen bir şairdir. Ahmedî neyin yârdan ayrı düştüğü, ‘ûdun da sevgiliyi arzuladığı için inlediğini söyler:

Nây yârından ırâh düşdüğü-çün nâle ider
‘Ûd çoh göynügi olduğı-y-çün zâr iñiler (Ahmedî Div. Seç., s.100, 4/1)²¹

Ahmedî Divanı’nda aşk ve âşıklık belirtileri:

‘Âşık olana ‘ışk odından nişân gerek
Bağır kebâb gözlerinüñ yaşı kan gerek (Ahmedî Div. Seç., s.146)

beytinde yanıp kebab olmuş bağır ve kanlı gözyaşı,

‘İşkî ne işdedür diler-isen ki bilesin
Yüzümü vü gözümden ahan yaşı gözlegil

...

Tûfân-ı hûn durur ki döker dem-be-dem gözüm
Niçe delind’içümde çıhan başı gözlegil (Ahmedî Div. Seç., s.164)

beyitlerinde ise âşığın yüzü, gözünden akan yaş ve bağırındaki baş (yara) olarak açıklanır.

Zerd ü nizâr u zâr-ısa bu ten ‘aceb degül
Zîrâ kalem big’ıtdi yüregümi şakk elem (Ahmedî Div. Seç., s.166)

beytinde aşkın belirtileri ağlayıp inleme ve sarı yüz rengi,

Yaşum-ıla reng-i sûzum dil uzatdı şem‘ bigi
Nice gizlü kala derdüm i ‘aceb bu cân içinde (Ahmedî Div. Seç., s.202)

²¹ Prof. Dr. Ali Alpaslan; *Ahmedî Divanı’ndan Seçmeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.

beytinde ise içindeki derdi (aşkı) dışa vuran gözyaşı ile mum gibi dil uzatan yanık renk aşk ve âşıklık belirtisi olarak sunulur.

XIV. yüzyıl şairlerinden Kadı Burhaneddin, Dîvânı'ndaki

*Yaşum kızardı vü beñzüm sarardı
Göñülümde hevâ çünki vezândur
Saru beñiz, kızıl süçü bu mevsüm
Hazân ender hazân ender hazândur*

*Hazân faslı durur zâhîrde lîkin,
İçümde mevsüm-i mîve-pezândur* (Kadı Burhaneddin Dîv., Seç., s. 230)²²

*Yüzümü dahı saru kıldı 'ışk, ahıtdı yaş
Ki beñzemez bu añña zîre zer-i Ca'ferî'dür*

*Hazân ki her nefes evrâk-ı 'ışkdan dem urur;
Hazânda her biri bir 'âşıkun musavveridür*

*Yazın eger her ağaç bir nigâr-manzar idi,
Hazânda her biri bir 'âşıkun musavveridür* (Kadı Burhaneddin Dîv., Seç., s.222)

Şiir parçalarından ilkinde gönlünde esen havadan (aşk havasından) dolayı gözyaşının kızarıp benzinin sarardığını söyler. Devamında ise kızıl şarap (göz yaşı) ve sarı benzin hazan (sonbahar) mevsimini çağrıştırdığını, hazan görüntüsü vermesine karşı içinde meyve pişiren mevsimi (ilkbahar, yaz) yaşadığını belirtir. Beyitlerde ise aşkın âşığın yüzünü sarartıp gözyaşını akıttığı, bunların ikisinin (gözyaşı ve sarı yüz) de âşıklık belirtisi olduğu ve yazın sevgili görünüşlü olan ağaçların sonbaharda âşıkın sûreti olduğu belirtilir.

Şairin Divanı'ndan seçilen

*Şol kişinün ki cânında derdi var,
Eşk-i surh u reng-i rû-yı zerdî var,
Elde biş barmağı düz kim görmüşdür*

Merd olan yırde labud nâ-merdi var (Kadı Burhaneddin Dîv., Seç., s.297)

*Hemîşe 'âşık gönli biryân bolur
Her nefes garîb gözi giryân bolur
Sûfîlerün dileği mihrâb namâz,*

Er kişinün ârzûsı meydân bolur (Kadı Burhaneddin Dîv. Seç., s. 299)

²² Prof. Dr. Ali Alparslan; *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.

Yoluña cânın viren cân-bâz imiş

'İşk eri ma 'şûkına dem-sâz imiş

Gizleyem dir idi 'âşık râzını

Göz yaşı yüz sarusu gâmmâz imiş (Kadı Burhaneddin Divanı; s.532)

şeklindeki tuyuğlarda ise, ilkinde canında derdi (yani aşkı) olanın kanlı göz-yaşı ve sarı yüzünün; ikincisinde yaşlı gözün gariplik göstergesi olduğu; üçüncüsünde ise aşk sırrını gizlemeği akan gözyaşı ve sarı yüzün engellediği vurgulanır.

XVI. yüzyılın Anadolu sahasındaki büyük şairi, devrinin şairler sultanı Bâkî

Ne la'l-i kâna mâ'il 'aşk eri ne tâlib-i zerdür

Sirişk-i âl ü rûy-ı zerd aña hoş zib ü zîverdür (Bâkî Div., G 149/1)²³

beytinde aşk erinin la'l ve altın talebinde olmadığını, âşıklık belirtileri olan sarı yüz (*rûy-ı zerd*) ve kanlı göz yaşının (*sirişk-i âl*) âşığın süsü olduğunu söyler. Yüzyılın mesnevi şairi Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde ise dikenin (hâr) hışmına uğrayan bülbül gülşenden dışarı çıkıp çöle (deşt ü sahraya) gider. Üzgün bir şekilde dolaşırken kendisi gibi dertli ve üzgün biriyle karşılaşır: Bir köşede, dert ve üzüntüden iki büklüm ve başı öne eğik halde duran bu hal ehline, döğünmeden gömgök olmuş renginden ötürü gülşen halkı *benefşe* adını koymuştur. Hâlimden aşk derdine tutulduğunu anlayan bülbül yanına varıp selâm verir ve bu hâle düşmesinin nedenini sorar. Dert ve üzüntüden zayıf düşmüş benefşenin konuşmaya hâli olmadığı için bülbüle hâl dili ile cevap verir.

Bildi 'aşk-ile mübtelâ olmuş

Ķâmeti 'aşkdan dü-tâ olmuş

(...)

Söyle hâlûñ nedür be hey miskîn

Yanalum derdümüz senüñle hemîn

Gördi kim yok benefşe nuĶka mecâl

İtdi ol dem lisân-ı hâlile kâl (Fazlî, Gül ü Bülbül 1614, 1624, 1625)²⁴

Gülün cemâline âşık olmasına rağmen vuslatına eremediğini, hâlini söyleyecek tâkati olmadığını, kimsenin de hâlini anlamadığını söyler. Bülbül, benefşenin hâlimden kendi gibi dertli bir âşık olduğunu anlar.

²³ *Bâkî Divânı*; Haz.: Dr. Sabahattin Küçük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kur., TDK Yay., Ankara 1994.

²⁴ Gencay Zavotçu; *Türk Edebiyatı'nda Gul ve Bülbül Mesnevileri (Mukayeseli Çalışma)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yön.: Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1997, C II.

Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde hâl dilinin ikinci kez işlenişi, şah bahârın buyruğuyla gülşenin dışında yakalanıp kafese hapsedilen bülbülü gülün ziyareti sırasında gerçekleşir.

Bülbülün geldi gül 'ıyâdetine

Nazar itdi çü vaz' u hâletine

Gördi gâyet zâ'if ü zâr olmuş

Hasret-i derdile nizâr olmuş

Görüp ol hâli hayrete taldı

Hayretinden tayandı kaldı

Kafes-i gamdan eyleyüp âzâd

Şâha ol dem getürdiler dil-şâd (Fazlî, *Gül ü Bülbül*, 2165, 66)²⁵

Bülbülün yanına gelen gül, onun inleyen, iki büklüm olmuş zayıf bedenini görüp şaşırır. Dert ve mihnet yüzünden vücudu hilâle dönmüş bülbülün haline acır ve onu kafesten kurtarır.

XVI. yüzyıl şairlerinden Bekâyî'nin *Gül ü Bülbül* mesnevisinde, bülbülü pazarda satın alıp kafese koyan sahibi

Ki geldi nâ-gehân ol merd-i dânâ

Ķafesde bülbülü kıldı temâşâ

Görür kim münkesir bâli vü hâli

Figâna dahı Ķalmamış mecâli

Terahhum itdi gâyet oldı mahzûn

Varup anı Ķafesden kıldı bîrûn

Anı lutf eyleyüp dil-şâd kıldı

Çevürdi bâşına âzâd kıldı (Bekâyî, *Gül ü Bülbül*, 785-788)²⁶

beyitlerinde anlatıldığı üzere bir gün onu kafesde kalbi (bâli) kırık, hâli perişân hâlde görünce acır ve serbest bırakır. Bu serbest bırakma olayının arkasında bülbülün hâlinin sahibinde bıraktığı izlenim etkili olur.

XV. yüzyıl şairi Necâtî Beğ'in *Divanı*'ndaki

Levh-i çehremde okumağa hikâyât-ı gamı

Giceler subha deĶin şem' tutar âh saña (Necâtî *Div.*, G 2/4)²⁷

²⁵ Gencay Zavotçu; *a.g.e.*, C. II.

²⁶ Gencay Zavotçu; *a.g.e.*, C. II.

²⁷ *Necâtî Beg Divanı*; Haz.: Prof. Dr. A. Nihad Tarlan, Akçağ Yay., Ank. 1990.

Çehre-i zerd ile irür işigüñe ehl-i derd

Kim tavaf-ı Ka 'be olur kuvvet-i zerle nasîb (Necâtî Div., G 23/6)

Zâr zâr ağlamağa hasta Necâtî hâlûñ

Dil-i gam-dîde ile dîde-i hûn-bâra meded (Necâtî Div., G 47/7)

beyitleri hâl dili ve âşıklık belirtilerini işleyen beyitlerdir. İlk beyitte âşığın yüzünü bir levhaya benzeten şair, bu levhanın, dilinden anlayan için gam hikayeleri ile dolu olduğunu belirtir. İkinci beyitte âşıklık belirtisi olan sarı yüze gönderme yaparak dert sahibinin (âşığın) sevgili kapısına sarı yüz ile vardığını söyler. Üçüncü beyitte ise mahlasına seslenen şair, hasta hâline ağlaması için gamlı gönül ve kan saçan gözden yardım dileğinde bulunur.

XV. yüzyılın diğer bir şairi Ahmed Paşa

Hâl-i Ahmed hüsnüñe ey meh tamâm âyînedür

Hüsnüñi seyr itmege bârî nazar kıl dâ'imâ (Ahmed Paşa, Div., G 2/12)

beytinde sevgiliye *ey meh* diye seslenir ve hâlini sevgilinin güzelliğini yansıtan bir aynaya benzetir. Bununla, perîşân hâlinin sebebinin sevgilinin güzelliği olduğunu îmâ eder. İkinci mısra'da ise sevgiliye ara sıra bu aynaya bakması için yalvarıp onun ilgisini çekmeğe çalışır.

Dostlar âyîne itmiş hüsnine dil-ber beni

Kim beni gören olur fi'l-hâl ser-gerdân aña (Ahmed Paşa, Div., G 1/3, 5)

beytinde de sevgilinin güzelliğine kendisini (şairi) ayna yaptığını söyler ve (perîşân hâlini) görenlerin şaşkına dönüp o an sevgiliye âşık olduklarını söyler.

Âzerî sahasının XVI. yüzyıldaki büyük şairi Fuzûlî'nin, Dîvân'ındaki

Kıldı zülfüñ tek perîşân hâlümi hâlûñ senüñ

Bir gün ey bî-derd sormazsın nedür hâlûñ senüñ (Fuzûlî Div., G 168/1)²⁸

beyti, bu konudaki en anlamlı beyitlerden biridir. Beyitte perîşân hâlinin sebebini sevgilinin dağınık (perîşân) saçlarına bağlayan şair bir gün olsun hâlini sormayan sevgilinin ilgisiz tavrından yakınır.

Tabîbâ kılmışum teşhîs derd-i 'aşkdur derdüm

'Alâmet âh-ı serd ü rûy-ı zerd ü eşk-i âlumdür

Hevâdan mevce gelmiş bahr-ı derdüm şâhid-i hâlüm

Dil-i pür-ıztırâb ü nâle-i bî-i'tidâlümdür (Fuzûlî Div. G 101/5, 6)

beyitlerinin ilkinde "*Ey tabîb (Tabîbâ)*" hitâbıyla tabîbe seslenen şair derdine teşhis de koyar: derdi aşk, belirtileri ise soğuk âh, sarı yüz ve kanlı gözyaşdır.

²⁸ Fuzûlî Divanı; Haz.: Prof. Kenan Akyüz v.d., Akçağ Yay., Ank. 1990.

İkinci beyitte ise *hava (rüzgar) ile dalgalanan derd deniziyimin* diyen şair bunun tanıklarını çırpınıp döğünen gönül ve ölçüsüz inlemeler olarak açıklar. Bu beyitlerde aşktan şikâyetçi gibi görünse de hâlınden memnundur ve bu memnuniyetini

*‘Aşk derdiyle hoşem el çek ‘ilâcumdan tabîb
Kılma dermân kim helâküm zehri dermânındadır*

beytinde açıkça dile getirir.

XVI. yüzyıl şairi Hayâlî Beğ’in Dîvânı’nda da hâl dili ile ilgili beyitlere rastlanır.

*Akıtdı kanlu yaşum rûy-ı zerdüme nazar it
Ne nakş geçdi Hayâlî o çeşm-i âle baña* (Hayâlî Divanı, G 5/5)

*Dâğ-ı gamdan rûyı hûn-âlûdedür cismüm gibi
‘Aşık olmışdur meger kim lâle-i nu‘mân aña* (Hayâlî Divanı, G 6/6)

*Kâni ol çehre-i zerdüñle Hayâlî yüri var
Hırmen-i ‘aşkda degdi hele bir kâh saña* (Hayâlî Divanı, G 19/5)

*Kanlı yaşumla yazmaga gam mâcerâsını
Ruhsâr-ı zerdüm oldı benüm levh-i zer-nigâr* (Hayâlî Divanı, G 56/3)

*Sararmış çehremi sanman ki reng-i za‘ferândur bu
Mahabbet ‘âleminde dostum fasl-ı hazândur bu* (Hayâlî Divanı, G 461/1)

Yukarıda sunulan beş beyitten ilkinde okuyucuya (ya da sevgiliye) *sarı yüzüme bak!* diye seslenen şair, kanlı gözyaşı akıtmasının nedeninin o kızarmış göz (sevgilinin gözü) olduğunu; ikincisinde aşk derdine düşen lâlenin gam yarısından (üzüntüsünden) yüzünün de vücudu gibi kana bulandığını; Üçüncü beyitte mahlasına seslenen şair aşk derdinden sararan çehresine kanaat etmesi gerektiğini; dördüncüde gam macerasını kanlı yaşla yazmak için sarı yüzünü altın işlemeli levha yaptığını söyler. Beşinci beyitte sararmış yüzünü sevgi âlemindeki sonbahar (hazân) mevsimine benzeten şair yüzündeki bu rengi gönlünde resen aşk rüzgarına, sevgi âleminde yaşadığı sonbahar mevsimine bağlar. XVIII. yüzyıl şairi Vişne-zâde İzzetî ise aşığın sarı yüz rengini aşk baharının hazan renginde görünümü olarak niteler:

*Çehre-i za‘frânına bakma safâ-yı kalbi gör
Reng-i hazânda göstere kendüni nev-bahâr-ı ‘aşk* (Vişne-zâde İzzetî Div., G 62/2)²⁹

²⁹ Emel Yılmaz-Özlem Cömet; *Vişne-zâde ‘İzzetî Divanı*, Bitirme Tezi, Yön.; Yrd. Doç. Dr. Gencyav Zavotçu, KOÜ Fen Ed. Fak. TDED Bl., Kocaeli 2005.

Hâl dilinin ağırlıklı olarak sevgiliye ait özellikleri yansıttığı şiir parçalarında sevgilinin öne çıkan unsur ve özellikleri şunlardır: göz (çeşm), bakış (nazar, taraf-ı nazar; gamze), saç (zülf) ve saçın değişik şekilleri (ham, turra, kâkûl, pîç, çîn), kaş (kemân, ebrû, yay), kirpik (ok, peykân, tîr), yanak (ruh, ruhsâr), dudak (leb), diş (dürr, dür-dâne, inci), ağız (dehen, dehân, okka, mim), hâl (ben, dâne, gendüm) v.d.

Divan şiirinde sevgilinin en çok işlenen güzellik unsurlarından biri gözdür. Farklı renklerde şiirde işlenen gözden çıkan bakışlar ise sevgilinin niyetini ele veren kaza oklarına benzetilir.

XIV. yüzyıl şairlerinden Ahmedî Divanı'ndan seçilen

Gamzesi gerçi kanum içmeğe göz kara ider

N'ola benden iled'ol câdû-yı hûn-hâre selâm (Ahmedî Div. Seç., s.180)

Gözün gâretl'ider cânâ hasâret

Kimesne görmedi bu resme yağı (Ahmedî Div. Seç., s.244)

beyitlerinde bu durumu gözlemlenmek mümkündür. İlk beyitte âşık, kara gözden çıkan bakışın kanını içme niyetinde olduğunu sezse de o kan dökücü cadı göze selam göndermekten geri durmaz ve bu davranışıyla gözün niyetini onayladığını sezdirmek ister. İkinci beyitte gözün saldırısından cana zarar geldiği ve böyle bir yağmayı kimsenin görmediği ifâde edilir.

XIV. yüzyıl şairlerinden Kadı Burhaneddîn'in Divanı'ndan seçilen

Gözi diler ki dile hamle-i Türkâne kıla

Zülfî diler bizi bir dahi şâhâ ne kıla (Kadı Burhaneddin Div. Seç., s.1)

Gözün yüz gamze ohun urdı cânâ

Şikâyet kılıcah dir: uyma meste (Kadı Burhaneddin Div. Seç., s. 35)

Nigârâ tavşan uyhısın virür câdû gözün baña

Velî gamzelerün dürder ki ben uyanayum he mi? (Kadı Burhaneddin Div. Seç., s. 65)

Kirpüğü ne kıldığını sen sanma mu'ammâ

Gönülde anuñ yâresi meşrûh degül mi? (Kadı Burhaneddin Div. Seç., s.76)

Kaşuñ yayını kurmuş u gözün ohlarını çekmiş

Lebünden sorayım süçi baña bir dem amân olsun (Kadı Burhaneddin Div. Seç., s.166)

şeklindeki beyitlerin ilkinde sevgilinin gözünün Türkler gibi saldırıya hazırlandığı, saçının da yine tuzak hazırlamakta olduğu; ikincisinde gözün yüzlerce bakış okunu âşığa gönderdiği ve bu oklardan yakınan âşığa kaş-göz işareti ile “*uyma meste*” dediği; üçüncüsünde sevgilinin cadı gözünün âşığa tavşan uyku-

su verdiği, bakışlarının ise uyandırmaya çalıştığı; dördüncüsünde kaşın yayını kurup gözün de oklarını çektiği, âşığın ise dudağından bir damla şarap alabilmek için fırsat istediği belirtilir.

Divan'ın sonundaki

*Gözi cân esritmege hammârimış,
Kaşı gönül yıhmağa mi'mârimış,
Diledüm hâlüm ki gözine diyem,
Turfa budur, gözleri bîmârimış* (Kadı Burhaneddin Divanı, s. 598)³⁰

şeklindeki tuyuğda ise sevgilinin gözünün canı sarhoş edici, kaşının da gönül yıkıcı özelliğine değinilir.

XV. yüzyılın ve Türkçe'nin büyük şairi Necâtî

*Gamzeñ ki bir kirişme ile câna kasd ider
Maksûdı dil değilse nedür yâ ne kasd ider* (Necâtî Beg Div., Gz.151/1)

*Kaşuñ kemâmı hâlini iller kaçan bilür
Katı bağırlı olduğın anuñ çeken bilür* (Necâtî Beg Div., Gz.156/1)

şeklindeki beyitlerde sevgiliye seslenir, ilkinde bakışının cana kasd ettiğini ve amacının âşığın gönlünü ele geçirmek olduğunu; ikincisinde ise kurulu yay misâli kaşların halini (ne demek istediğini) ellerin bilemeyeceğini, gönlünün katılığını da ancak çekenin (âşığın) bileceğini söyler. Şairin

*Yüzüne göredür sözü rakibün
Yüzi ekşinüñ olur sözleri serd* (Necâtî Beg Div., Gz.46/2)

şeklindeki beyti ise dış görünümüne bakarak yorum yapmanın yanı sıra, şairin atasözü, halk söyleyişi ve deyimlerine çokça yer verme düşüncesini de yansıtır (*Yüzü soğuk olanın sözü de soğuk olur.*).

XV. yüzyılın diğer büyük şairi Ahmed Paşa, Dîvân'ındaki

*Çün şehîd eylersin ol gamzeyle hey kâfir beni
Bâri nûr inseñ mezâruma güzer kıl dâ'imâ* (Ahmed Paşa, Div., Gz.2/4)

beytinde, bakışından âşığı öldürmeğe niyetlendiği manasını çıkardığı (şehid etmeye) sevgiliye seslenir ve (*mâdem öldüreceksin*) *bâri mezârımın yanından gelip geç* diye istekte bulunur.

*Söyler ebrûsı kulagına eğilmiş zülfinüñ
Der k'uzadup cevri elini fitneler kıl dâ'imâ* (Ahmed Paşa, Div., G 2/9),

³⁰ Kadı Burhaneddin Divanı; Haz.: Prof. Dr. Muharrem Ergin, İÜ Ed. Fak. Yay., İst. 1980.

beytinde, sevgilinin kaşının saçın kulağına eğilip “*cevr elini uzatarak sürekli arabozuculuk ve karışıklık çıkar (fitne yap)*” dediği belirtilir.

Bulmazam tenhâ ki hâlüm arz edem cânâna hep

Derd-i hecri bildirem ol âfet-i devrâna hep (Nef'î Div., G 13/1)³¹

beytinde hâlini söyleyebilmek için sevgilisini yalnız (*tenhâ*) bulamamaktan yakınan XVII. yüzyılın ve Türk edebiyatının büyük kasîde şairi Nef'î,

Bir nîgehle bildirir 'uşşâka hecr ü vuslatı

Âşıkız ol güft ü gûy-ı dîde-i fettâna hep (Nef'î Div., G 13/2)

beytinde ise, sevgilinin câzibeli gözünü konuşan âşıklarına sevgilinin ayrılık ve kavuşmayı bir bakışla bildirdiğini söyler. Bu söylemle de sevgilinin âşıklarını yanına yaklaştırmadığı, niyetini onlara kaş-göz işâreti ile bildirdiğini söylemek ister. Nef'î'nin her iki beytinde de göz ve bakışın hâli şaire yorum yapma imkânı verir. Ayrıca, yukarıdaki üç şairin (Necâtî, Ahmed Paşa, Nef'î) divanından alınan beyitlerde gözün öldürücü özelliği öne çıkarılır.

XVII yüzyılın Sebki Hindî'de başarılı şairi Fehîm

Bî-tekellûf mahrem-i halvet-serây-ı gamzeyem

Çeşm-i şûh-ı dil-berân ifşâ-yı râz eyler baña (Fehîm Div., G 4/2)³²

beytinde sıkıntı çekmeksizin bakışın özel odasının sırdaşım, güzellerin oynak gözü beni sırdaş eder derken, yüzyılın diğer Sebki Hindî şairi Nâ'îli bu beyte nazîre izlenimi veren

Eylemem mazmûnuna Cibrîl'i mahrem Nâ'îli

Gamzeler kim fitneden ifşâ-yı râz eyler baña (Nâ'îli Divanı, G 3/5)³³

beytinde Fehîm'in sözlerine benzer sözlere yer verir. Şair, kendisini fitnenin sırrından haberdâr eden bakışların sözünü *Cibrîl*'den bile gizlerken aşka ve aşk sırlarına olan sadâkatını da sezdirmek ister. Aşağıdaki beyitlerde ise *öldürmeğe kasdetme*, *kanımı halâl ider*, *kızarıp*, *hışm*, *câme-i surh* (kızıl renkli elbise) ile *gazab-nâk* (öfkeli) kelime, tamlama ve deyimleri ile zihinlerde bir cellât çağrışımı yapılır:

Kaşuñ halâl ider gözünne kanımı benüm

İtdüm kabûl kanuma bu kej-güvâhı ben (Ahmedî Div. Seç., s.184)

'Ahd itmiş idi Şeyhî'yi öldürmeğe gözün

Uş intizâr ile yürürüm zâr u müstemend (Şeyhî Divanı, G 14/7)

³¹ Nef'î Divanı; Haz.:Yrd. Doç. Dr. Metin Akkuş, Akçağ Yay., Ankara 1994.

³² *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*; Haz.: Dr. Tâhir Üzgör, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.

³³ *Nâ'îli Divanı*, Haz.: Prof. Dr. Haluk İpekten, Akçağ Yay., Ank. 1990.

*Hışm ile nazar eyleyüp âşüfteñe her dem
Öldürmege kasd itme be hey gözleri âfet* (Necâtî Beg Div., G35/4)

*Kızarp bâdeden ol çeşm-i siyâh Nâ'iliyâ
Câme-i surh içinde görünür gazab-nâk baña* (Nâ'ilî Div., G 4/6)

XVIII. yüzyılın ve dîvân şiirinin son büyük şairi Şeyh Gâlib, Dîvân'ındaki
*Bî-tevakkuf 'âzim-i dârü'l-bekâ-yı katlünem
Tîğ-i zehr-âlûd ebrû-yı işâretdür baña* (Şeyh Gâlib Div., G 2/3)

beytinde *durmaksızın öldürmenin ölümsüzlük evine gitmemde işaret eden kaş bana zehirli kılıçtır* derken 'Ahmedî, Necâtî, Nâ'ilî ve Fehîm ile aynı yolda yürür. İkinci mısradaki aynı zamanda âşık ve sevgili arasındaki kaş-göz işaretine atıfta bulunur.

XVI. yüzyılı ünlü Âzerî şairi Fuzûlî, *Su Kasîdesi'*nin

*Vehm ilen söyler dil-i mecrûh peykânun sözün
İhtiyât ilen içer her kimde olsa yâre su* (İpekten; Fuzûlî) ³⁴

beytinde yaralı gönlün okun ucundaki peykânın sözünü (niyetini) korkarak söylediğini belirtir. Bu ifadeyle, yaralı gönül ile sevgilinin oka benzeyen kirpikleri arasında sessiz bir iletişim olduğunu da îmâ eder.

XVIII. Yüzyıl şairlerinden Haşmet

*Yâ ebrûsuyla îmâ yâ lisânıyla eder inhâ
Dem-i vaşlın kılar iş 'âr gâhî râst gâhî kec* (Dîvân G 32/4) ³⁵

beytinde, sevgilinin bazen kaşını bazen de diliyle, kavuşma zamanını doğru ya da eğri bir şekilde âşığa bildirdiğini, Şeyh Gâlib ise

*Süzülüp o çeşm-i âhû didi zevk-i vasla Yâ Hû
Bu değıldi n'eyleyim bu yolum intizâre düşdi* (Şeyh Gâlib Div., G 311/6)

beytinde (sevgilinin) süzerek bakan âhû gözünün kavuşma zevkine *Yâ Hû* hitabıyla olumsuz yanıt verdiği belirtilir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Kelimelerin birden çok anlam içerdiği, yorum ve çağrışımlara açık dîvan şiirinde varlık, madde ve tabiatın durumunu yansıtan beyit ve şiir parçalarına hemen her şairin dîvanında rastlamak mümkündür. Yapılacak geniş bir araştırma bu beyit ve şiirlerin büyük bir sayıya ulaşacağını ve geniş bir araştırma eserine konu olacağını gösterecektir. Biz bu

³⁴ Prof. Dr. Haluk İpekten; *Fuzûlî, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Atatürk Üni. Fen-Ed. Fak. Yay., Erzurum 1988, s. 91.

³⁵ Arslan, Dr. Mehmet -İ. Hakkı Aksoyak; *Haşmet Külliyyâtı- Divân, Senedü 'ş-Şu'arâ, Vilâdet-nâme (Sûr-nâme), İntisâbü'l-Mülûk (Hâb-nâme)*, Dilek Matb., Sivas 1994.

yazıda sınırlı sayıda şair divanından seçtiğimiz beyitlerle bu konuya dikkat çekmeği amaçladık. Aynı zamanda, bu yazıda insanın göz, saç (zülfi), bakış (gamze), yüz (sîmâ, çihre), yanak (ruh) v.b. öğelerinin rengi ve görünümü (durumu) ile ilgili olarak söylenen sözlerin metin şerhinde dikkate alınmasını yarar ve kolaylık sağlayacağını vurgulamak istedik.

Kaynakça

- Ahmed Paşa, Divanı*; Haz.: Akçağ Yay., Ank. 1990.
- Alparlan, Prof. Dr. Ali; *Ahmedî Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.
- Alparlan, Prof. Dr. Ali; *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.
- Arslan, Dr. Mehmet -İ. Hakkı Aksoyak; Haşmet Külliyyâtı- Divân, Senedü's-Şu'arâ, Vilâdet-nâme (Sûr-nâme), İntisâbü'l-Mülûk (Hâb-nâme), Dilek Matb., Sivas 1994.
- Fuzûlî Divanı; Haz.: Prof. Kenan Akyüz v.d., Akçağ Yay., Ank. 1990.
- Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi; Haz.: Dr. Tâhir Üzgör, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
- Hayâlî Divanı*; Haz.: Prof. Dr. A. Nihad Tarlan, Akçağ Yay., Ank. 1992.
- İpekten, Prof. Dr. Haluk; *Fuzûlî, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Atatürk Üni. Fen-Ed. Fak. Yay., Erzurum 1988, s. 91.
- Kadı Burhaneddin Divanı*; Haz.: Prof. Dr. Muharrem Ergin, İÜ Ed. Fak. Yay., İst. 1980.
- Kaşıkçı, Ercan; *Doğrucu Beden Dili*, Hayat Yay., İst. 2003.
- Nâ'îlî Divanı*, Haz.: Prof. Dr. Haluk İpekten, Akçağ Yay., Ank. 1990.
- Necâtî Beg Divanı*; Haz.: Prof. Dr. A. Nihad Tarlan, Akçağ Yay., Ank. 1990.
- Nef'î Dîvânı; Haz.:Yrd. Doç. Dr. Metin Akkuş, Akçağ Yay., Ankara 1994.
- Nesîmî Divanı*; Haz.: Dr. Hüseyin Ayan, Akçağ Yay., Ank. 1990.
- Pease, Allan; *Body Language*, Çev.: Yeşim Özben (*Beden Dili*), Rota Yay., 5. bsk., İstanbul. 2003.
- Sinan Paşa; *Tazarru '-nâme*, İÜ TY 1818.
- Şeyh Gâlib Divanı*; Haz.:Dr. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ank. 1994.
- Şeyhî Divanı*; Haz.: Doç. Dr. M. İsen, Doç. Dr. C. Kurnaz, Akçağ Yay., Ank: 1992.
- Tarlan, Prof. Dr. Ali Nihad; *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, *Gazeller Kısmı C. III*, İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1970.

- Turchet, Philippe; *La Sinergoloji*; Çev.: Yeşim Onan Akyüz-Simla Ongan Kocaoğlu (*Bedenin Ince Dili*), Sistem Yay., İst. 2005.
- Yılmaz, Emel-Özlem Cömet; *Vişne-zâde 'İzzetî Divanı*, Bitirme Tezi, Yön.; Yrd. Doç. Dr. Gencay Zavotçu, KOÜ Fen Ed. Fak. TDED B1., Kocaeli 2005.
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mermer; *Mezâkî-Hayatı, Edebî Kişilği ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
- Zuhal Baltaş- Acar Baltaş; *Bedenin Dili*, Remzi Ktb., 35. bsm., İstanbul 2004, s.11.
- Nefî Dîvânı; Haz.:Yrd. Doç. Dr. Metin Akkuş, Akçağ Yay., Ankara 1994.
- Bâkî Dîvânı*; Haz.: Dr. Sabahattin Küçük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kur., TDK Yay., Ankara 1994.
- Zavotçu, Gencay; *Türk Edebiyatı'nda Gül ve Bulbül Mesnevileri (Mukayeseli Çalışma) C I-II*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yön.: Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1997.